

Софийски университет “Свети Климент Охридски”

Георги Христов Георгиев

**“Национализъм и популизъм в посткомунистическа Европа.
Полша, Сърбия и България (1989 – 2005г.)“.**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация, представена за присъждане на образователната и научна степен “доктор”

Професионално направление 3.3 Политически науки
Научна специалност шифър 05.11.02. „Политология“

Научен ръководител:
Доцент д-р Любов Г. Минчева

София 2017 г.

Софийски университет “Свети Климент Охридски”

Георги Христов Георгиев

**“Национализъм и популизъм в посткомунистическа Европа.
Полша, Сърбия и България (1989 – 2005г.)“.**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация, представена за присъждане на образователната и научна степен “доктор”

Научен ръководител:
Доцент д-р Любов Г. Минчева

Научно жури:

Доцент д-р Симеон Митков Асенов
Доцент д-р Любов Григорова Минчева
Доцент д-р Антоний Найденов Гълъбов
Доцент д-р Добрин Христов Канев
Доцент д-р Даниел Михайлов Смилов

София 2017 г.

Дисертацията е разработена в Софийски университет „Свети Климент Охридски“ ,
Философски факултет, катедра „Политология“. Дисертационният труд е обсъден и
насочен за защита на Катедрен съвет на катедра „Политология“ на 29.05.2017 г. Авторът е
докторант в същата катедра.

Защитата ще се състои на..... от.....часа.....на
адрес.....

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в канцеларията на
Катедра “Политология“ - бул. "Цариградско шосе" № 125, блок 4, кабинет.....

Съдържание на дисертацията

Въведение

ПЪРВА ГЛАВА

Цел и задачи на изследването

Теоретична дискусия: Демократизация в Югоизточна Европа:,

Дефиниране и класификация на понятията,

Национализъм

Популизъм

Национал-популизъм

Концептуално обобщение: Национализъм, популизъм и национал-

Популизъм в посткомунистическа Югоизточна Европа

Хипотези

Методология

Изследователски план

Обосновка на подбора на казуси

ВТОРА ГЛАВА

Национализъм в периода на социалистическите режими

Полша

Национализъм, социализъм и комунизъм в Полша в края на XIX и началото на XX век

Властта на комунистите в Полша

Как „Солидарност“ се вписва в понятието „национализъм“

България

Македонски въпрос

Политика към мюсюлманското население в страната през 60те и 80-те години на XX век.

Сърбия

Съотношение комунизъм –национализъм в Социалистическа федеративна
република Югославия

Ерата Милошевич и “взривното“ разпадане на Югославия

Изводи

ТРЕТА ГЛАВА

Преходите в Полша, България и Сърбия

Преходът в Полша

Преходът в България

Преходът в Сърбия

Преход, национализъм и популизъм – изводи

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

**Национализъм и популизъм в Югоизточна Европа. Сравнителен анализ и
изводи**

Заключение

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

В края на ХХ и началото на ХХІ век национализмът и често съпътстващият го популизъм успяват да си извоюват статута на значими политически и идейни течения. Движенията, изповядващи и разпространяващи тези идеи, се радват на парламентарно представяне, медиен и научен интерес. Мнозина започнаха да търсят причината за появата на тези движения. За разлика от Западна Европа, изследването на явленията национализъм и популизъм и техните допирни точки в Източна Европа изостават, вероятно защото консолидацията на плуралистичната партийна система и демокрацията като цяло биват смятани за по-важни изследователски задачи, отколкото радикалните политически движения и неговите последици.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Настоящият текст има за цел да разкрие генезиса на национализма и популизма в пост-комунистическа Централна и Източна Европа (ЦИЕ). Друга цел е да анализира и концептуализира профили на възникващия популизъм в същия регион. На последно по място, но не и по значение, дисертацията цели да сравни новите типове национализми и популизми в ЦИЕ - предвид обобщената в трите казуса информация, - и да предложи изводи относно динамиката в развитието на тези значими идеологически механизми за политическа мобилизация в нашето съвремие. С други думи, дисертацията отговаря на тези въпроси: Как национализмът и популизмът се вписват в преходите към демокрация в Полша, Сърбия и България? Какъв е произходът им и каква роля изиграват във формирането на посткомунистическата политическа действителност? По какво си приличат и по-какво се различават в трите страни? Наше предположение е, че национализмът и популизмът в ЦИЕ съпътстват политическото битие на прехода още от първите му дни, и дори го предхождат.

МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Основен изследователски подход на дисертацията е двустепенният анализ. Единица на анализ са идеологически оцветени политически партии и движения, изповядващи ценностите и преследващи целите на национализма, популизма и национал-популизма. На втори план, това са националните държави в процес на преход, с особеностите на успеха/ неуспеха на демократичните промени.

Основен изследователски метод е сравнителният анализ. Обект на сравнение са демократичните преходи в трите страни Полша, България и Сърбия, т.е. резултатите от първите демократични избори, условията при които започват кръглите маси и техните резултати. На сравнителна дискусия са подложени и националистическите, и популистски

идеологии в трите страни. Изследваният период обхваща началото на прехода/разпадането на комунистическите режими до периода, в който националистически и популистки партии в Полша, България и Сърбия постигат значими резултати.

В дисертацията работим с научни публикации; журналистически публикации; официални документи и нормотворчество; предизборни документи и партийни платформи.

Текстът съдържа и много важна дискусия по демократизацията в Източна Европа. Тя има за цел да представи конкретния политически и концептуален контекст, който поражда национализмите, популизмите и национал-популизмите в съвременна Източна Европа. Този контекст идентифицирахме с понятията „безпомощен плурализъм“, (България); „управление на една господстваща сила“ (Сърбия); и „добре функционираща демокрация“ (Полша). Не учудва, че идеологическите профили на управляващи или активно действащи опозиционни сили ще носят наследството на дефицитите на политическите системи в преход като цяло.

Настоящата дисертация прави опит за концептуализация на понятията национализъм, популизъм и национал-популизъм в новите условия на демократичните преходи. Основните затруднения пред настоящото изследване включват понятийна аморфност; концептуална партикуларизация; неспособност за универсална концептуална дискусия; парсимониален дефицит. Тези концептуални и реални проблеми превръщат изследването в истинско предизвикателство. Тук се добавят и двустепенният изследователски план; сравнителният анализ на три казуса, и съответни детайли понякога излизаци извън възможностите на строго научния контрол.

Таблицата по-долу въвежда периодите на демократизация в ЦИЕ, така както те са дискутирани теоретично в текста на дисертацията. Същевременно, тя интегрира важни аспекти на идеологико-политическата еволюция на основни политически партии и движения, изразители на национални и популистки тежнения.

	1989 – 1990		1990-2001 г		2001 – 2005 г.	
Национализъм и популизъм през тоталитарния режим	Отваряне	Падане на режима	Консолидация	Действаща демокрация	Безпомощен плурализъм	Една господстваща сила
Опозиция на комунистическия режим	Силна и консистентна съпротива срещу режима - Солидарност	В следствие на дейността на Солидарност	Първо правителство на опозицията	Силни десни национал-популистки партии и движения		Силни леви национал-популистки партии и движения
Комунистическа партия	Слаба съпротива срещу режима. БКП използва национализма. Фокусът на политиките е нацията и народа, а не социалната класа	В следствие на вътрешен преврат.	Първо правителство на бившия комунисти		Силни леви национал-популистки партии и движения	

ТЕЗА И ХИПОТЕЗИ

Настоящата дисертация търси отговор на въпроса, какъв е генезисът на национал-популизма в Югоизточна Европа? Дали причината за появата на национал-популистки партии е еднаква във всички държави? Или те са следствие на политическо инженерство в периода на прехода? Конкретно, как национализмът и популизмът се появяват в преходите към демокрация в Полша, Сърбия и България?

Основна цел на настоящата работа е да се докаже, че национализмът и популизмът в ЦИЕ са спътници на прехода към демокрация. Нещо повече, исторически разрез показва, че те го предхождат.

- (Хипотеза 1) Национализмът и популизмът в Централна и Източна Европа се появяват още по време на комунистическите режими. Те се използват частично да легитимират тези режими. След падането на комунизма те се превръщат в основни стратегии за пре-легитимиране на старите комунистически партии, целящи да запазят властта в новите демократични условия.
- (Хипотеза 2) Национализмът и популизмът не са резултат от социалните и политически промени, свързани с демократизацията, а са неизменна част от преходите в Югоизточна Европа.
- (Хипотеза 3) Страни със слабо дисидентство развиват леви радикални националистически движения. (България; Сърбия) Страни със силно дисидентство толерират национализма като средство в борбата срещу комунизма. След падането на комунистическите режими, страни със силно дисидентство използват национализма срещу потенциално връщане на нереформирани стари комунистически елити на власт (Полша).

Изборът на Полша, България и Сърбия не е случаен. Той има за цел да представи появата на национализма и популизма в ЦИЕ, в хода на демократичната промяна. Вярваме, че такъв подбор на казуси би бил и най-удачен с оглед доказване на формулираните хипотези относно влиянието на организационните структури, в частност действащото дисидентство, върху конкретния идеологически профил на появилите се в следствие политически формации. Полша е страна, която в годините на комунизма успява да натрупа дълга и устойчива традиция на дисидентство. В следствие там се пораждат политически формации със силен националистически профил, които след падането на Желязната завеса успяват значително бързо да проведат дълбоки и качествени реформи, в посока демократизация на обществото.

От друга страна, в България почти липсва организирано дисидентство. Политическият процес в страната произвежда ляв национал-популизъм. България се оказва неподготвена да извърши бързо и задълбочено необходимите икономически, политически и социални реформи и губи инерция да им наложи необходимата дълбочина и темпо.

Сърбия, като част от бивша Югославия тръгва в началото на 90-те години по

различен път. Югославия, подобно на България, няма силно дисидентско движение. Режимът на Слободан Милишевич успява да мобилизира силна подкрепа чрез уповане на национал-популистка реторика. Резултатът? Отлагане на демократичния преход и неговата подмяна с националистическа и гражданска война в бившата Югославска федерация.

Времевата рамка на дисертацията обхваща периода от началото на демократичните промени до момента, когато националистическите и популистките партии достигат за първи път значим електорален успех, превръщайки ги във фактор в политическите системи за десетилетие напред. На парламентарните избори в Полша през 2005 г. „Право и Справедливост“ е първа политическа сила, а „Самоотбрана“ трета. През 2005 г., Коалиция „Атака“ е четвърта политическа сила в България, получила близо 9% от електоралния вот, а с това и значително представителство в парламента. През 2005 г. в Сърбия няма парламентарни избори. Такива са проведени през 2003 г. и са спечелени от Сръбската радикална партия с близо 28% от гласовете. Сръбската радикална партия получава почти същия процент и на изборите през 2007 г., сигурен показател на устойчивата ѝ електорална подкрепа.

ПРИНОС И НАУЧНА НОВОСТ

Изследването на национализма и популизма представлява истинско предизвикателство. Поставянето им в концептуална рамка на конкретни казуси (демократичните преходи в трите разглеждани страни) на пръв поглед би следвало да улесни работата, но всъщност я прави още по-трудна. Всяко изследване на национализма и популизма, особено ако ги съпоставя, може да изпадне в сериозен капан на проблематиката. Той може да бъде, както политологичен, така и културологичен. Взаимовръзките между национализма и популизма са комплексни и многостранни. Наблюдението на конкретните казуси в настоящата дисертация показва, че това са различни понятия, които въпреки, че са много близки, имат своите специфики и характеристики. В разглежданата рамка, можем да посочим, че не всяко политическо движение или партия, което е определяно за популистко, е националистическо. Същевременно националистически партии почти винаги използват популизма като политическа стратегия, но не всички от тях могат да бъдат наречени популисти. В условията на криза двете течения се засилват правопрпорционално и много често в синхрон.

По отношение на разглеждания период, използването само на двете понятия в анализа би довело до непълнота и неяснота в дисертационния труд. Същевременно, колкото и изкушаващо да бъде, механичното прикачване на едното към другото и получаването на „национал-популизъм“ също няма да създаде работещ модел. Причината е, че както бе казано и по-горе, то принадлежи към групата научни понятия, които в значителна степен се извличат от практиката. За да намерим по ясни марекри, ние направихме опит за новаторска концептуализация на понятието национал-популизъм в условията на прехода. Национал-популизмът е „дериват“ на популистки елементи в националната идеология, който отхвърля елитарния дух на национализма в процеса на своето развитие

и съзряване. Националистическото разбиране за уникалността на определена нация се комбинира с популистки акценти, насочени срещу управляващия елит, който е посочван като враг на народа.

Една от най-силните страни на текста е интегрирането на теориите за национализъм и популизъм върху теориите за демократизация. Тази интеграция е двустепенна, защото се прави първо на теоретично ниво, а след това се проявява в рамките на конкретни казуси. Настоящата дисертация е част от приносните усилия на колегиалната общност да дебатира понятия, теории и практики на национализма и популизма в съвременен контекст.

ОБЕМ, СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ

Текстът на дисертацията е с общ обем от 195 стандартни страници и е разделен на четири части, въведение и заключение. Дисертацията съдържа две илюстративни таблици. Библиографията съдържа 145 заглавия на български и английски език. Използвани са ресурсите на няколко електронни библиотеки, каталози на научно-изследователски институти и бази данни.

ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ

В уводната част на дисертационния текст, озаглавена „Въведение“ е основана актуалността на проблема, който е в основата на изследването. В края на XX и началото на XXI век национализмът и често съпътстващият го популизъм успяват да си извоюват статута на значими политически и идейни течения. В страните от Европейския съюз, движенията, изповядващи и разпространяващи тези идеи, се радват на парламентарно представяне, медиен и научен интерес.

Въпреки, че явлението е общо и силни националистически и популистки движения се появяват, както в Източна, така и в Западна Европа, все пак е необходимо да отбележим, че контекстът и социално политическите условия, в които те набират сила, са различни.

Например в Западна Европа, движения като френската национал-популистка партия Фронт национал¹ или Швейцарската народна партия² биват определяни като

---

¹ Фронт национал (Front national) е крайнодясна националистическа политическа партия във Франция. Основана е през 1972 година от Жан-Мари Льо Пен и от средата на 80-те е доминиращата крайнодясна партия в страната. През 2011 година Жан-Мари Льо Пен е заменен начело на партията от своята дъщеря

десни или популистски, като за подобен род класификация биват посочвани характеристики като: зараждане в условията на ценностната промяна в постиндустриалното общество, индивидуализация и разпад на установени идентичности и културна фрагментация, намаляване на мотивиращата сила на традиционните кливиджи, политическо разочарование от досега съществуващия модел; афинитет към харизматичното лидерство; боязън пред възможна икономическа рецесия и безработица; усещане за криза на държавата на общото благоденствие; евроскептицизъм; антиимигрантска реторика; антиелитистко и антипартийно говорене³; признаци на ксенофобия или расизъм⁴; национализъм; апел към колективни идентичности като “народа” или “нацията”⁵; “лесни” решения; антиетатистки възгледи⁶; и прочие.

В страните от Централна и Източна Европа обаче популистките и крайно десните течения се появяват в различен обществен и политически контекст. Много от тях набират скорост и успяват да постигнат парламентарно представителство, а дори и да съставят правителства, като например Партията Право и Справедливост (PiS) на братята Качински в Полша. Същевременно отслабването на традиционно познатите политически и социални кливиджи на посткомунистическия преход не доведоха до изчезване на етническото и религиозно противопоставяне, а напротив, като че ли го засилиха.

Мнозина започнаха да търсят причината за появата на тези движения в най-различни фактори. За разлика от Западна Европа, изследването на явленията национализъм и популизъм и техните допирни точки в Източна Европа изостават, вероятно, защото консолидацията на плуралистичната партийна система и демокрацията като цяло биват смятани за по-важни изследователски задачи, отколкото радикалните политически движения и неговите последици.

Марин Льо Пен.

² Швейцарската народна партия (Schweizerische Volkspartei) е дясна консервативна и националистическа партия в Швейцария. Тя е основана през 1971 г.

³ За мобилизацията на недоволството срещу икономическите промени, политическите елити, корупцията и имиграцията виж например Ivarsflaten, Elisabeth. ‘What Unites Right-Wing Populists in Western Europe?: Re-examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases’ *Comparative Political Studies* 2008, vol. 41. pp. 3 – 23.

⁴ Minkenberg, Michael and Perrineau, Pascal. ‘The Radical Right in the European Elections 2004’ *International Political Science Review* 2007, vol. 28, p. 30.

⁵ Кас Муде (“Популистският Zeitgeist” в “Политически изследвания”, бр. 2, стр. 52 и стр. 55).

⁶ Виж например McGann, Anthony J. and Kitschelt, Herbert. ‘The Radical Right in The Alps: Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ’ *Party Politics* 2005. vol. 11, p. 149 – 152

ПЪРВА ГЛАВА

В първа глава се представят целите и задачите на изследването, дефиниция и класификация на използваните понятия национализъм, популизъм и национал-популизъм, както и теоретична дискусия посветена на демократизацията в Югоизточна Европа. Аргументирана е времевата рамка. В края на главата е направено концептуално обобщение: Национализъм, популизъм и национал-популизъм в посткомунистическа Югоизточна Европа, както и са изведени основните хипотези.

Настоящата дисертация прави опит за концептуализация на понятията национализъм, популизъм и национал-популизъм в новите условия на демократичните преходи.

Национализъм

Като цяло, национализмът е обект на изследване от страна на редица класически и модерни автори. Обстояният преглед на научната литература в текста на дисертацията позволява да извлечем и обобщим основни специфики на национализмите преди и в епохата на социализма, както и по време на преходите към демокрация в трите изследвани от нас страни. Тези характеристика са: етно-териториален профил на национализма (Смит); общ национален пазар и модерна икономика (Гелнер); комуникационна култура (Андерсен); гражданска култура (Хобсбаум); регионална специфика (Тодорова); културна самоидентификация (Нешев); пост-съветска национална самостоятелност и еманципираност (Бунке). Ще ги срещаме по-долу в текста, илюстрирани в профила на полския, българския и сръбския национализъм .

Популизъм

Популизмът е нестройна система за разпределение на икономически, политически и социални ценности, чрез която се цели да се постигне широка мобилизация на масите срещу управляващите елити и държавните институции, като за тази цел не се търси подкрепата на традиционните политически представители (партии, профсъюзи, гражданско общество), а се разчита главно на харизмата на лидерите на движението и манипулацията на различни идеи и символи чрез медиите. В степента, в която популизмът е платформа на лидера, тя е също и електорална тактика.

Национал-популизъм

Понятията „популизъм“ и „национал-популизъм“ принадлежат към групата научни понятия, които в значителна степен се извличат от практиката. В такъв смисъл, те лежат в „сечението“ между две или повече научни теории; публицистика; както и конкретна политика. Нашата дискусия до тук има преди всичко строго теоретични параметри. По-долу интегрираме елементи на политическия анализ с цел да влеем конкретно съдържание в дефинираните вече понятия и с това да подпомогнем тяхната типология и обобщение в заключителната концептуална част.

- (Хипотеза 1) Национализмът и популизмът в Централна и Източна Европа се появяват още по време на комунистическите режими. Те се използват частично да легитимират тези режими. След падането на комунизма, те се превръщат в основни стратегии за пре-легитимиране на старите комунистически партии, целящи да запазят властта в новите демократични условия.
- (Хипотеза 2) Национализмът и популизмът не са резултат от социалните и политически промени, свързани с демократизацията, а са неизменна част от преходите в Югоизточна Европа.
- (Хипотеза 3) Страни със слабо дисидентство развиват леви радикални националистически движения. (България; Сърбия) Страни със силно дисидентство толерират национализма като средство в борбата срещу комунизма. След падането на комунистическите режими, страни със силно дисидентство използват национализма срещу потенциално връщане на nereформираните стари комунистически елити на власт (Полша).

ВТОРА ГЛАВА

Втора глава прави историческа ретроспекция на появата на национализма в трите страни. Текстът проследява основно развитието и трансформацията на национализма по време на социалистическите режими. От историческия преглед на събитията по налагането на социалистическите идеи, идването и респективно падането на комунизма в Полша, Сърбия и България става ясно, че въпреки идентичните на пръв поглед ситуации, събитията в трите държави се развиват по коренно различен начин. В Полша, комунистическите власти, въпреки многократните си опити, не успяват категорично да отъждествят управлението си с националните чувства на поляците и по този начин да присвоят националистическия дискурс за собствените си цели.

Ако се опрем на теорията на Валри Бунке, че борбата срещу империята на Съветския съюз е борба за национална еманципация и имайки предвид, че „Солидарност“ е едно национално движение, обединяващо най-различни социални групи, можем да кажем, че до известна степен „Солидарност“ действа националистически. Освен това анти-русизмът в Полша е част от националното съзнание на поляците. Определено, имайки предвид, че „Солидарност“ се бори за събарянето на комунистическата власт, то той реализира анти-съветски и респективно анти-руски политики.

В България, след идването на Тодор Живков на власт, националистическият

дискурс става водещ. Това може да се види във всички отношения, от радикалната промяна на позицията на България спрямо Македония и така наречената македонска нация, до политиката на асимилиране спрямо турското и помашко малцинство. Същевременно се налага особен вид патриотизъм, който налага тясната и изконна свързаност на българския народ със съветския. Двата народа се определят като братски, а общата им съдба е детерминирана в исторически контекст.

По отношение на Сърбия, докато страната е част от СФРЮ, националистическите настроения са умело подтискани от Тито. Такива се проявяват във всички републики, но като цяло в Сърбия подобни прояви са най-преследвани. Целта на Тито е да създаде нова идентичност, която да замени националната принадлежност с федеративна. По-късно обаче се вижда, че това е невъзможно. Комунистическият лидер Милошевич в условията на разпадаща се федерация успява да се възползва от националистическите настроения и бързо преобразува социалистическата си партия в откровено националистическа формация. Още преди да вземе властта той отстранява умерените лидери и сменя комунистическата идеология с националистическа.

Дотук стана ясно, че и в трите разглеждани случая национализмът, въпреки принципните разлики с комунизма, е неизменна част от комунистическото управление. За разлика от България и Сърбия обаче, полските комунисти не успяват да присвоят националистическата реторика, за да защитят режимите и властта си.

ТРЕТА ГЛАВА

Трета глава прави кратка историческа ретроспекция на събитията, случили се по време на прехода към демокрация в трите страни, а след това сравнява трите казуса в контекста на национализма и популизма.

От трите случая, които бяха разгледани, се вижда, че популизмът и национализмът са значителни фактори в посткомунистическите общества, но в зависимост от това от кого и как са прилагани те, изиграват различна роля.

В Сърбия и България, националистическият дискурс е присвоен от бившите комунистически партии поради две причини. Първата е да легитимират оставането си на власт като пренасочат общественото внимание от необходимостта от провеждане на социални реформи към други проблеми, като етническо напрежение, опасност за личното благосъстояние, ако бъдат проведени радикални икономически реформи и прочие.

Национализмът в Полша от своя се използва естествено от „Солидарност“, като страната иска да се еманципира бързо от бившия социалистически блок и да прекъсне всякакви властови връзки със Съветския съюз. До голяма степен за това подпомагат, както особеностите на полското национално самосъзнание, което в по-голямата си част е анти-руско, така и католическата религия, чиято роля и влияние в Полша се засилва изключително благодарение на работата на папа Йоан Павел II.

Досега в настоящата работа бяха използвани два основни термина: национализъм и популизъм.

Като цяло двете понятия често се пресичат и допълват в контекста на посткомунистическа Европа. В първите години след падането на комунизма обаче трудно бихме могли да говорим за единно ясноразграничимо политическо течение, което може да бъде определено като национал-популистко.

В трите държави, а и в цяла Централна и Източна Европа, национализмът и популизмът се използват като похвати, начин на говорене и поведение, но поне през първото десетилетие не се появява партия, която да се вписва в определението за национал-популистка. До някаква степен и с много условности режимът на Слободан Милошевич би покрил някои от критериите за национал-популистки. При все това определянето му в подобна категория крие много рискове и е лесно да бъде критикувано и оборено. Режимът на Милошевич е преди всичко националистически и не носи чертите на политическите движения, които биват смятани за национал-популистки, в началото на ХХІ век. Както бе казано по-горе, популизмът може да бъде ляв или десен. Изхождайки от тезата, че национал-популизъм е негативен национализъм, насочен преди всичко срещу управляващите, то няма как национал-популизмът да се отнася към разглежданите от нас случаи в първата половина на 90-те години.

Гръмката поява на тези движения в Полша в началото на ХХ век и в България през 2005 г. изненадва мнозина анализатори и най-вече обществото. Първоначалните оценки, които биват давани на подобни политически формации, са повърхностни и свързват правопрпорционално тяхното битие и генезис с преходите в различните страни.

Национал-популистки движения се появяват и в трите разглеждани от нас страни през първите години на новото столетие. В Полша дори партията “Право и справедливост” успява да спечели властта. В България такава партия е „Атака“, а в Сърбия „Сръбската радикална партия”.

Интересно е да се отбележи, че зависимостта относно това каква роля изиграва опозицията непосредствено след падането на комунистическите режими е видима и при класифицирането на национал-популистките партии.

В Полша те са с изключително консервативни в ценностно отношение, про-пазарни и същевременно солидарни, като изследователите са сравнително единни в класифицирането им като десни партии.

Съдейки върху акцентите от програмата и политиките на ПЦС, бихме могли дори да определим партията като дясна с християндемократически акцент върху солидарността, семейството и социалното пазарно стопанство. Според Шчербяк и Бейл обаче подобен извод би бил некоректен – заради силния национализъм на партията, както и заради липсата на ясно изразена подкрепа от страна на църквата. В същото

време според двамата автори “ПиС”, без съмнение, се стреми и се обръща към религиозния електорат (и благодарение до приближеността си до известното в Полша радио “Мария”, чиято програма се счита за силно католическа и националистическа). Дватамата обаче отчитат, че в идейното развитие на “ПиС” се открива апелът за “социалния пазар” и твърдението, че държавата трябва да се погрижи да изгради повече солидарност между успешите в капиталистическа Полша и онези, които се чувстват загубили от прехода. По това “ПиС” се различава от другата голяма дясна партия, Гражданска платформа, която е по-скоро представител на либералната десница– стои на позициите за повече конкурентно начало и по-ниска степен на държавна намеса в икономиката .

Обръщането към “загубилите от прехода” може да се тълкува и като един от белезите на популистките внушения, и като стремеж за електорална мобилизация на съществуващи недоволства. В голяма степен подобни апели са повлияли в полза на електоралния успех на “ПиС” през 2005 г.

В България през 2005 г. движението Атака успява да набере сериозна подкрепа и да влезе в парламента. За мнозина изследователи и коментатори по това време, това е сериозна изненада тъй-като предварителните социологически проучвания не успяват да прогнозираат подобен развой на нещата. По-късно движението се превръща в партия, квалифицирана като национал-популистка. Атака обаче в никакъв случай не може да се определи като про-пазарна. В програмата си тя поставя точки като национализиране на предприятия, преразпределяне на ресурси и прочие. Ако не друго, то поне има сериозен спор сред българските учени, доколко тя е лява или дясна партия.

Проповядвайки популистки и откровено ксенофобски идеи и възгледи, Атака успява да спечели на своя страна голяма част от така наречените “губещи” от прехода от комунистическо към демократично общество.

Всички споменати автори до този момент се обединяват около тезата, че национал-популизъмът може да бъде ляв или десен. В текста на дисертацията нагледно са посочени два ясни примера за ляв и десен национал-популизъм. Докато за Право и справедливост няма никакво съмнение, че принадлежат към десния политически спектър, то при Атака, както ще се види по-нататък, някои български автори ги смятат за радикална левица.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Четвърта глава подлага на проверка изказаните тези.

- *(Хипотеза 1) Национализмът и популизъмът в Централна и Източна Европа се появяват още по време на комунистическите режими. Те се използват частично да легитимират тези режими. След падането на комунизма те се превръщат в основни стратегии за пре-легитимиране на старите комунистически партии, целящи да запазят властта в новите демократични условия.*

От историческия преглед на събитията по налагането на социалистическите идеи, идването и респективно падането на комунизма в Полша, Сърбия и България става ясно, че въпреки идентичните на пръв поглед ситуации, събитията в трите държави се развиват по коренно различен начин. В Полша, комунистическите власти, въпреки многократните си опити, не успяват категорично да отъждествят управлението си с националните чувства на поляците и по този начин да присвоят националистическия дискурс за собствените си цели. Точно противоположният сценарий, разбира се в различна степен, се развива в България и Сърбия.

В България, след идването на Тодор Живков на власт, националистическият дискурс става основен, особено по отношение на политиката на държавата спрямо помаците и турското малцинство. Режимът на Живков използва цялата си мощ, за да сложи под шапката на комунистическия патриотизъм (родолюбие, което показва силните страни на една нация, която в завършената форма на своя възход е достигнала до развития социализъм) всяка форма на обществения живот. В последствие, въпреки, че самият той пада от власт, неговите наследници в комунистическата партия продължават да залагат на етатистки, националистически настроения в първите, а и по-късните години на прехода.

По отношение на Сърбия, Милошевич успява да се възползва от настроенията на сънародниците си и условията в разпадащата се югославска федерация, за да превърне управлението на комунистическата партия в радикален националистически режим, който е сред основните (но не и единствен) виновник за кървавите войни, разразили се след разпадането на Югославия. Милошевич използва националистическата реторика, според която сърбите, които имат историческа мисия да обединяват славяните, не само са онеправдани в Югославската федерация, но и биват обиждани, а техните права незачитани. Той издига лозунга, че всички сърби трябва да живеят в една държава и разпалва страха, че останалите републики във федерацията искат да заграбят изконно сръбски земи.

Дотук стана ясно, че и в трите разглеждани случая национализмът, въпреки принципните разлики с комунизма, е неизменна част от комунистическото управление. Комунистическите власти не само използват реторика, характерна за национализма, но и прибегват към реални действия, с които го използват в процеса си на упражняване на власт. За разлика от България и Сърбия обаче, полските комунисти не успяват да присвоят националистическата реторика, за да защитят режимите и властта си.

(Хипотеза 2) Национализмът и популизмът не са резултат от социалните и политически промени, свързани с демократизацията, а са неизменна част от преходите в Югоизточна Европа.

Национализмът и популизмът влизат в общественото ползрение в пост-комунистическа България след изненадващия за мнозина успех на коалиция „Атака“ на парламентарните избори, проведени на 25 юни 2005 г. Тогава, новосформираната

коалиция печели 296 848 гласа или 8,93% от действително подадените гласове⁷. Първоначално това е сериозна изненада, както за медиите, така и за социолозите, тъй-като изборният успех е неочакван. Партията, водена от Волен Сидеров, получава редица епитети и определения, сред които преобладаващи са крайно-десни националисти, популисти, национал-популисти и прочие. При това положение, паралелите с крайно-десните популистки партии от Западна Европа като Фронт-национал, Партията на свободата и пр. идват съвсем естествено. При все това, повечето български политолози не се подвеждат и в крайна сметка са поне пестеливи в своите определения за това какво представлява Атака и слагането ѝ в десния политически спектър.

Всъщност, ако погледнем генезиса на самата коалиция, ще видим, че в нея членуват формации и личности, които трудно биха могли да бъдат определени за десни. Нещо повече, те със сигурност изповядват леви, дори и комунистически политически възгледи, а техните основни действащи лица са и част от бившия комунистически елит.

Една от партиите участници в коалицията например е Съюз на патриотичните сили „Защита“. Един от първите актове на Христо Величков, Йордан Величков и Станчо Тодоров, като народни представители, излъчени от тази партия, е да подкрепят през 2005 година правителство, водено от председателя на БСП Сергей Станишев. За тези си действия те са изгонени от коалицията, която е обявила, че ще бъде опозиция, но присъствието им е показателно за това какъв е идеологическият потенциал на новосформирания политически субект.

Междувременно две години по-късно, през 2007 г., Комисията по разкриване на досиетата на тайните служби на комунистическия режим огласява тримата депутати – членове на „Защита“ – Петър Берон, Станчо Тодоров и Йордан Величков, като сътрудници на бившата Държавна сигурност.⁸

Другият участник в коалицията е партия Нова зора. Тя е съставена от леви интелектуалци и издава вестник „Нова зора“, който се застъпва за социална – национална държава. В Чл.5/3/ на Устава на политическа партия Нова зора е записано: „ПП „Нова Зора“ е открита за всички български граждани, които споделят идеите и целите, обосноваващи ценностите на солидарната държава, на социализма, социалния хуманизъм и патриотизъм...“⁹ Този постулат, както и факта, че на парламентарните избори през 2009, 2013 и 2014, ПП „Нова зора“ е част от доминираната от БСП коалиция „Лява България“ е достатъчно показателен за политическата принадлежност

---

⁷ <http://pi2005.cik.bg/results/> (посетен на 23 юли 2012 г.)

⁸ Решение № 14 от 04.09.2007 г. (http://www.comdos.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=95&Itemid=47) (посетена на 13 юни 2015)

⁹ http://www.novazora.eu/admin/pics/pdf_ustav_1.pdf (посетена на 13 юни 2015)

на коалицията.

Така дори и при по-невнимателен анализ се вижда, че коалиция „Атака“ е всичко друго, но не и дясна политическа формация. Що се отнася до партия Атака, водена от Волен Сидеров по това време, достатъчно е да се хвърли бегъл поглед на програмата от 20 точки и внесените законопроекта в 40-тото народно събрание, за да се види, че и тя, както и коалиционните ѝ партньори през 2005 г., клонят към левия политически спектър. Атака настоява за предоговаряне на някои от вече затворените по това време преговорни глави за членство в ЕС, предлага Национализация на големите предприятия, увеличение на пенсии и заплати и пр.

Това, на което ще бъде обърнато внимание в настоящия текст обаче, е не толкова историческата фактология около случването на „Атака“ и утвърждаването ѝ като политически фактор в България, което така или иначе е широко известно, а това защо именно тя бива категоризирана като националистическа и популистка партия. Нима това е първата политическа формация в посткомунистическа България, която залага на този подход и реторика?

Национализмът, както вече стана ясно, е използван от комунистическия режим, а в следствие и от бившите комунистически елити. За патриотична партия след 1989 г се обявява ВМРО, но нейните представители предпочитат да обозначат себе си като „патриоти“ вместо „националисти“. Успешна комбинация между патриотизъм и популизъм прави и коалицията между движението Гергьовден и ВМРО, но тя не преминава 4% избиращия праг на парламентарните избори през 2001 г. Едва при появяването на Атака през 2005 г., ВМРО започва да радикализира в това отношение позициите си и да се определя без колебание като националистическа формация. След 1989 г. за популистка партия може да се определи Българският бизнес блок на Жорж Ганчев и НДСВ, оглавявано от Симеон II, което печели изборите през 2001 г, но това не са радикални движения.

При прецизен анализ популистки елементи можем да открием в посланията на почти всички партии и лидери, но безспорният електорален успех и радикалните послания на коалиция „Атака“ ѝ дават преимущество пред останалите.

Именно успехът, поведението и реториката на Атака предизвикват серия от аналитични статии относно българския популизъм в годините около появяването ѝ.

Ако общоприетото разбиране за популизма бъде приложено спрямо програмите и политическите действия на Българската комунистическа партия от 80-те и нейния наследник Българската социалистическа партия от 90-те, ще видим много сериозни съвпадения. Особено това се засилва след падането на комунистическия режим и опитите на комунистическите елити да се задържат на власт. Проявявайки се като защитник от резките икономически реформи, единството и хомогенността на нацията и пр. БСП, макар и считана за традиционна лява партия, също използва популизма и национализма, при това доста успешно до 1997 г. Една от основните неточности, която се допуска при изследването на появата на „Атака“ и респективно популизма,

национализма и (национал-популизма) е слагането на знак за равенство между формацията и появяването на популизма и национализма в пост-комунистическа България. Следвайки тезите, че Атака се е появила в резултат на консолидирането на електорат на „загубилите“ в прехода, се извежда и твърдението, че национализмът и популизмът са следствие на прехода. Изложените до този момент аргументи всъщност показват, че национализмът и популизмът в България не са постфактум резултат от прехода и разбиването на посткомунистическите партийни системи, а са неизменна част от неговото случване.

В Полша, както вече стана ясно, национализмът е една от основните движещи сили в обществото. Популизмът обаче, също не се появява изневиделица като резултат от прехода и като реакция на загубилите. Безспорно, изборната победа на „Право и Справедливост“ и третото място на „Самоотбрана“ през 2005 г. наред с възхода на национал-популизма в цяла Европа по това време, правят темата изключително актуална. Внимателен преглед на политическите отношения в Полша до 2005 г. обаче отново показва, че популизмът е фактор още от самото начало на прехода, не само като стратегия, но и като идея и политическо поведение. Всъщност, ако трябва да бъдем обективни, би следвало да отбележим, че популизмът като стратегия се използва постоянно, както от полските комунисти от ПОРП, преди 1989 г., така и от опозицията в лицето на– „Солидарност“. Достатъчно е да припомним поведението на ранния Гомулка, Мочар и Гирек от една страна и действията на Лех Валенса като работнически лидер от друга.

След 1989 г. всички политически фактори в Полша използват популизма като стратегия или политическо действие още от първите дни от падането на комунизма. Според Олга Висоцка¹⁰ това се случва още на президентските избори през 1990 г. Тогава, месец преди вота, се появява Стан Тимински, полски емигрант, живеещ в Канада, където успява да развие свой собствен бизнес. Макар, че се появява в последния момент Тимински развива модерна и активна кампания и успява на първия тур да победи действащия министър председател Тадеуш Мазуветски. Тимински се превръща в основен конкурент на дългогодишния лидер на „Солидарност“ Лех Валенса. В крайна сметка Тимински губи, но появата, поведението и обещанията, които прави, дават всички основания той да бъде определен като популист. До голяма степен успехът на Тимински се дължи на аморфната политическа среда в първите години след падането на комунизма. Със свалянето на ПОРП Солидарност започва да губи единството си, макар все още да е достатъчно силна за да налага политическия дневен ред. Икономическите проблеми са огромни, в страната се шири бедност и хиперинфлация. Същевременно Тимински успява да се представи като нов системен играч, който се обръща директно към народа, а не с посредничеството на партии и политически субекти. Тимински формулира посланията си към полските патриоти,

---

¹⁰ Olga Wysocka Populism in Poland: In/visible Exclusion, Institute for Humain Scienses, Junior Visiting Fellows' Conferences, Vol. XXXIII (2014) (<http://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxvi/populism-in-poland/>) Посетен април 2015 г.

обикновените хора и пр. Той поставя под въпрос легитимността на преговорите на Кръглата маса, както и резултатите от тях. Така той се дистанцира от новосформиращия се политически елит и представя себе си като негова алтернатива.

Лех Валенса също не остава чужд на популизма по време на изборната кампания. Предизвикан от атаките на Тимински, Валенса го обявява за враг на либералната демокрация и прехода към демократично общество. След като е избран за президент, той постоянно е в конфликт с политическите партии. Тъй-като е избран демократично и мажоритарно, Валенса счита себе си за единствен истински представител на народа и от тази позиция непрекъснато се конфронтира с политическите партии. Валенса счита себе си за неоспорим лидер на полския народ и не показва никакво уважение към политическите партии.

Те от своя страна също не остават чужди на популизма. Като истинска популистка партия може да се определи „Самоотбрана на Република Полша“, основана през 1990 г. като аграрно движение. Първоначално тя възниква като синдикат, а е партия от 1992 г. „Самоотбрана“ претендира да представлява земеделците, но скоро се обръща и към други обществени и социални групи. Посланията ѝ са концентрирани около теми, свързани с икономическия преход и последствията от него, а именно безработицата, пенсиите и реформите в публичния сектор. Критиките на партията се концентрират върху архитекта на полския икономически преход, наложил така наречената „шокова терапия“ Лешек Балцерович. Той е министър на финансите в периода 1989-1991 и се превръща в основен враг на „Самоотбрана“. Основно действащо лице в тази партия е нейният лидер и основател Анджей Лепер. „Самоотбрана“ използва всички похвати на показния радикализъм, блокади на пътища, шумни демонстрации, непредизвикани скандали и пр. „Самоотбрана“ успява да влезе в полския парламент след изборите, проведени през 2001 г., когато печели 10,2% от гласовете. Партията обещава борба с корупцията и безработицата. През 2005 г. „Самоотбрана“ става трета политическа сила, което ѝ дава възможност да участва в управляваща коалиция с консервативната Право и справедливост, а Лепер става вицепремиер и министър на земеделието. Въпреки трудността да бъде определена политическата принадлежност на „Самоотбрана“, повечето анализатори я причисляват към левия политически спектър. Според Висоцка¹¹, тя е националистически лява, аграрна партия. Самата „Самоотбрана“ се определя като „третият път“ между социализма и капитализма. „Самоотбрана“ се опитва да привлече десния електорат, критикувайки либерализма, но същевременно се определя като социо-либерална партия.

„Лигата на полските семейства“ е друга политическа формация, която може да бъде определена като популистка. Тя е основана през 2001 г. след обединението на няколко по-малки католически-националистически партии. Лигата се противопоставя от ценностна гледна точка на феминизма, правата на гейовете, евтаназията, правото на аборт и въобще всичко, което би могло да застраши традиционното полско католическо семейство и респективно нацията. „Лигата на полските семейства“ е дясна

---

¹¹ Пак там

националистическа формация, която също се обявява против действащия естаблишмънт, формиран още при Кръглата маса. Също така, партията е силно скептична към европейската интеграция. Лигата вижда в Европейския съюз проводник на омразните им либерални ценности. Лигата на полските семейства е подкрепяна от много важен фактор в Полша – католическото радио „Мария“, което е сред най-силните фактори, определящи общественото мнение в Полша. Лигата концентрира своите послания около борбата с корупцията и мрежите, които тя е създавала в икономиката и политиката на Полша. Лигата на полските семейства влиза в парламента през 2001 г. като печели 8% от гласовете. На изборите през 2005 г. постига същия резултат.

„Право и Справедливост“ е последната по ред, но първа по значимост партия, на която ще се спрем в текста. Също основана през 2001 г. от братята Лех и Ярослав Качински, партията успешно комбинира социален консерватизъм с ясноизразен национализъм и десен популизъм. Лех Качински е активен борец срещу комунистическия режим още от младежките си години. Качински членува в Комитета за защита на работниците, през 1981 г. по време на военното положение е арестуван. След като е освободен от затвора, Качински се присъединява към „Солидарност“, а по-късно се издига до съветник на Валенса. „Право и Справедливост“ издига като свой основен приоритет борбата с корупцията. В ценностно отношение партията е анти-комунистическа и консервативна спрямо европейската интеграция. „Право и Справедливост“ фокусира негативната си реторика върху социалистите, бившите комунисти и либералите, като ги слага под общия знаменател на бивши комунистически елити.

Използвайки умело похватите на популизма, „Право и Справедливост“ има главоломан успех. През 2001 г. партията влиза в парламента. Само година след основаването ѝ 2002 година Лех Качински е избран за кмет на Варшава, благодарение на авторитета си, натрупан като вътрешен министър в периода 2000- 2001 г. в правителството на Изборно действие „Солидарност“. През 2005 г. „Право и Справедливост“ вече печели парламентарните избори и получава възможност да формира управляваща коалиция. В крайна сметка, за да не се подкопават възможностите на Лех Качински за президент, брат му Ярослав се отказва от премиерския пост. Така е сформирана коалиция на малцинството. След избора на Лех за президент на Полша, през 2006 г. е сформиран нов кабинет на мнозинството, в който участие взимат Самоотбрана на Република Полша и Лигата на полските семейства.

Показателни за възхода на популизма и национализма в Полша в първите години на XXI век са и изборите за Европейски парламент, които се провеждат през 2004 г. Според получените резултати, измежду първите топ четири партии, които получават над 10% от вота, три са радикално десни и/или популистки партии. След победителя Гражданска платформа, всички останали са такива. Формацията на Анджей Лепер Самоотбрана получава 10.8% от гласовете. По-добри резултати показва идеологически по-ясно обоснованата анти-ЕС и силно католическа Лига на полските семейства. Трета остава „Право и Справедливост“. Всички тези партии получават 38.7% от вота, което е впечатляващо за подобен тип партии в Европа. Изглежда, че

след края на ерата на социализма, радикалното дясно в Полша процъфтява, въпреки голямата изменчивост на полската партийна система. Според Минкенберг и Перино до определена степен това може да се дължи и на виталността на дясното политическо пространство в полското общество¹².

Относно Сърбия, която също е обект на това изследване, би следвало да отбележим, че популизмът също е неизменна част от политическия дискурс.

Безспорно можем да определим като популистки и националистически партии Сръбската социалистическа партия и Сръбската радикална партия. Тези две партии имат ясно изразено лидерство, залагат на полюсна и крайна популистка и националистическа реторика.

Така например в програмата си Сръбската радикална партия проповядва откровени популистки ксенофобски идеи. Тя настоява за обединение на всички сърби в една държава, която да включва и Македония, защото македонците също били сърби. Също така лидерът на партията Войслав Шешел например не признава и хърватите като нация¹³.

Сръбската социалистическа партия и Сръбската радикална партия, макар че са политически противници, имат много сходни популистки позиции относно „Запада“¹⁴ и организациите, които го представят в контекста на войните, последвали разпадането на Югославия – НАТО, ЕС и ОССЕ.

Сръбската радикална партия става особено активна в анти-западната си реторика след свалянето на Милошевич и предаването на лидера Войслав Шешел на трибунала в Хага. Тогава и международният съд попада в популистките атаки на партийните функционери, като особено мразен е прокурорът, който разследва военните престъпления след войните Карла дел Понте. Сръбската социалистическа партия пък вижда в Международния наказателен трибунал за бивша Югославия политическа, а не независима институция, която има за цел не да разследва военни престъпления, а да накаже загубилия войната сръбски народ.

Като популистка партия се проявява и Сръбското движение за обновление със своя лидер Вук Драшкович. Последният е олицетворение на харизматичен популистки

---

¹²Michael Minkenberg and Pascal Perrineau, *The Radical Right in the European Elections 2004*, *International Political Science Review* (2007), Vol 28, No. 1, 29–55

¹³ Vojislav Seselj, *The Roman Catholic Project of The Artificial Croation Nation*, Belgrade 2011

¹⁴ Стереотипите, които се наслагват в сръбското общество относно Запада, дори и след свалянето на Милошевич си остават устойчиви. В този смисъл изключително интересен е текста на изследването на Zala Volcic „The notion of ‘the West’ in the Serbian national imaginary“ (*European Journal of Cultural Studies* 2005; 8; 155), което установява, че младежккият елит на страната приема и възпроизвежда в своя собствена интерпретация западните стереотипи за Сърбия и за балканите въобще.

лидер. Драшкович постоянно мени позициите си, а понякога заема такива, които си противоречат. В началото на 90-те Драшкович е опозиционен политик, който се обявява за връщането на сръбската монархия. В последствие Драшкович е знаков опозиционер, който обаче в края на 90-те влиза в правителство на Милошевич, макар и за кратко. В последствие е и външен министър, излъчен от демократичната опозиция, свалила сръбския президент.

Отцепилата се от Демократическата партия формация Демократическа партия на Сърбия, водена от Войслав Кошуница, също използва популизма и национализма, но доста по-умерено от Милошевич, Драшкович или Шешел. Той е един от най-отявлените критици на политиките на Запада спрямо Сърбия и двойственото му отношение към Милошевич. Демократическата партия на Сърбия не подкрепя Дейтънското споразумение, защото смята, че то не защитава интересите на Сърбия и най-вече сърбите, които остават в Босна и Херцеговина и Хърватска. През цялата си политическа кариера Кошуница се проявява като техен защитник и застъпник.

Кошуница критикува Запада заради двойствената му позиция спрямо Милошевич в средата на 90-те. Демократическата партия на Сърбия, водена от Войслав Кошуница също, както радикалите и социалистите, вижда в международния трибунал политически инструмент за натиск върху Сърбия. Все пак партията е по-умерена в позициите си, като в партиен документ от 2005 г. се посочва, че Сърбия трябва да сътрудничи с национално достойнство.

Същевременно по отношение на Косово, Кошуница критикува изключително остро САЩ и се противопоставя на независимостта на областта.

Сръбската социалистическа партия, след свалянето ѝ от власт през 2000 г. и реалното започване на прехода към представителна демокрация в Сърбия, се явява единствената опозиция на демократичната коалиция, водена от Кошуница и Зоран Джинджич. Като цяло тя обвинява коалицията за това, че само за няколко години е успяла с икономическите си реформи да създаде огромно социално неравенство между сърбите, нещо, което не се е случило, докато Милошевич е бил на власт. Социалистите критикуват остро демократите за икономическите реформи, безработицата, припомняйки годините на своето управление, в които според тях тези проблеми са били решени. Тук приликите с поведението на БСП в първите години след падането на комунизма са видими. Българските социалисти критикуват икономическите реформи, също припомняйки „спокойните години“ на социализма, когато е нямало безработица и бедност и е имало достатъчно средства за всички.¹⁵

---

¹⁵ Тук приликите с поведението на БСП в първите години след падането на комунизма са видими. Българските социалисти критикуват икономическите реформи, също припомняйки „спокойните години“ на комунизма, когато е нямало безработица и бедност, и е имало достатъчно средства за всички.

Същевременно Сръбската радикална партия обвинява демократите в колаборационизъм, предателство към Сърбия и пр. Според тях те продават сръбски земи, предават сръбското достойнство и действат под чужд диктат.

Сръбското движение за обновление и Демократическата партия на Сърбия не могат да се класифицират като изцяло популистки, при все, че популизъмът присъства сериозно в политическите им програми.

Единствената партия, която не може да бъде определена като популистка, е Демократическата партия на Сърбия. Изследването на нейните програмни документи не показва никакви характеристики за подобно класифициране, с изключение на присъствието и действието на харизматичен лидер. Това обаче само по-себе си не може да бъде индикатор за популизъм.

Изкуственото прилагане на сръбския случай към тези на България и Полша само би допринесло още повече за объркването в и без това сложната и аморфна среда на пост-комунистическия популизъм. Не би могло да се пренебрегне, че във военно време и в ситуацията, в която се намира Сърбия през последното десетилетие на ХХ, е много по-благоприятна среда за избуяване на краен национализъм и популизъм. Реално преходът към демократично общество в Сърбия започва едва през 2000 г, но популизъмът и национализмът го предхождат с повече от десетилетие.

(Хипотеза 3) Страни със слабо дисидентство развиват леви радикални националистически движения. (България; Сърбия) Страни със силно дисидентство толерират национализма като средство в борбата срещу комунизма. След падането на комунистическите режими, страни със силно дисидентство използват национализма срещу потенциално връщане на нереструктурираните стари комунистически елити на власт (Полша).

В периода след падането на комунизма в Централна и Източна Европа, десните партии, които успяват автентично да използват национализма, успяват да се задържат на власт достатъчно дълго за да осигурят бърз и с качествени резултати период на преход. От друга страна в държавите, където национализмът е усвоен от левия и популистки дискурс, той се използва за защита и забавяне на разпадането на статуквото.

- В ранните години на посткомунистическия преход в Централна и Източна Европа силни, умерени и сплотени десноцентристки субекти, които да взимат активна част в управлението, се появяват само в определени държави.
- Страни, където властта е взета от фасадно (повърхностно) реформиран наследник на комунистите или от популистка партия – политическите елити осъществяват само частични икономически реформи.

Милада Вакхудова¹⁶ застъпва тезата, че в страни, където властта е взета от фасадно (повърхностно) реформиран наследник на комунистите или от популистка партия – политическите елити осъществяват само частични икономически реформи, предназначени да подкрепят корумпирания им режим през клиентелистки отношения и връзки.¹⁷ За пример тя посочва Румъния и България, където действително бившите комунистически партии успяват да се задържат на власт под една или друга форма с малкото изключение на кабинета на Филип Димитров в България (1991 -1992 г)¹⁸. Вакхудова е категорична, че където опозицията на комунистическия режим е достатъчно силна, за да вземе властта след падането на комунизма, тя става идеологическа и организационна база за една или повече умерени дясно-центристки партии. Обикновено те произвеждат и елита на тези партии. От друга страна, където опозицията е слаба, умерените десни партии са засенчени от така наречените „независими десни“¹⁹ и „комунист-националистически“ партии, които доминират партийната система, използвайки националистически и десни форми на дискурс. Идентифицирането на това какви партии доминират този дискурс помага да бъдат обяснени многото различни политически резултати, които последваха промяната на режимите през 1989 г., включително и различните структури на партийните системи и конкуренцията между отделните партии в тях²⁰. Действително, ако се спрем на разглежданите в настоящата дисертация (и в текста на самата Вакхудова) случаи - Полша и България, този извод може да бъде потвърден.

Полша

- **Първо некомунистическо правителство.** Националистическият дискурс е изцяло овладян от „Солидарност“, които успяват да изземат политическата инициатива и да съставят първото некомунистическо правителство на Полша начело с Тадеуш Мазовецки. Националистическият дискурс е не толкова свързан, както е в България, със страх от икономически реформи и сътресения или опасения от етническо напрежение, а по скоро обратното, с подкрепа на полското движение „Солидарност“, което, демонтирайки свързания със СССР

---

¹⁶ Vachudova M; Centre_Right Parties and Political Outcomes in East Central Europe; Party Politics 2008

¹⁷ Вакхудова прави сравнителен анализ между Чехия, Полша, Румъния, България, Словакия и Хърватска.

¹⁸ Правителството на Димитров обявява за основна цел на управлението си „смяната на системата“ и поставя началото на структурна реформа в икономиката като внася необходимите закони за реституция и приватизация. В областта на външната политика правителството прави рязък завой в посока сближаване със САЩ и Западна Европа. Даден е и успешен старт на процеса на европейска интеграция. В крайна сметка през октомври 1992, след силен вътрешен и външен натиск, Филип Димитров иска вот на доверие от парламента, но не получава достатъчно гласове и правителството подава оставка.

¹⁹ Вакхудова нарича тези партии Independence right parties, а преводът направен по-горе, както на настоящия термин, така и на всички цитати от Вакхудова, са мои.

²⁰ Vachudova M; Centre_Right Parties and Political Outcomes in East Central Europe; Party Politics 2008

комунистически режим, би могло да постигне така желаната независимост на Полша. С течение на времето, политическата промяна и стремежът за членство в Европейския съюз дават възможност за изява на десноцентристките партии. В Полша това става в първите години след падането на комунизма под натиска от необходимостта от спешни и дълбоки икономически реформи. В България този процес се забавя заради успеха на бившите комунисти да се задържат на власт под една или друга форма.

България

- **Първо правителство от бившите комунисти** В България, в първите години на демократични промени Съюзът на демократичните сили (СДС) – политическият субект, който обединява повечето опозиционни сдружения по време на комунизма, залага по-скоро на либерални и демократични послания. Така например СДС подкрепя и окуражава исканията на българските турци за връщане на мюсюлманските им имена, също така се застъпва и за спазване на техните права. СДС призовава за демонтиране на съществуващия политически строй, но подценява страховете на хората от икономически и социални промени, които исканите от тях реформи биха довели. От друга страна БСП се възползва именно от тези страхове, като издига политически послания, които призовават за защита на държавността, като в този смисъл, макар и неизказано, те предлагат малки и фиктивни реформи, които няма как да доведат до сериозна промяна на властовия елит, доминиран от бивши членове на Българската комунистическа партия или служители на отделни служби и структури със съответните силови функции. В контекста на етническото напрежение в съседна Югославия, разпада на федерацията и съпътстващата го гражданска война, (БКП)БСП умело успява да поддържа страха в българите от етническо напрежение и конфликт с българските турци. Междувременно отново от комунистическите елити произлиза и чисто националистическа формация, наречена Общонароден комитет за защита на националните интереси (ОКЗНИ). Според Искра Баева създаването на организацията на 7 януари 1990 г., както и на формираното 3 дни по-рано Движение за права и свободи (ДПС) е пряка последица от взетото на 29 декември от ЦК на БКП решение да се върнат имената на българските мюсюлмани. ОКЗНИ се обявява за защита на българите и българщината и се проявява активно в организирането на протести срещу връщането на турците и техните имена в Кърджали, София и още няколко големи градове. Доказателство, че ОКЗНИ и БСП произлизат от едни и същи елити, е фактът, че от тази организация тръгва и политическият път на двумандатния президент и лидер на БСП Георги Първанов. Той е говорител на формацията. През 1990 г. Първанов е кандидат за депутат във Великото Народно събрание точно от ОКЗНИ, а през 1994 г. като водач на общата листа на ОКЗНИ и БСП е избран за народен представител в 37-ия парламент. Редно е да се отбележи също, че един от лидерите на ОКЗНИ - Минчо Минчев става депутат от коалицията на БСП в 36-тия парламент.

След тежката икономическа криза и международна изолация, в която изпада страната през 1996 г., правителството на БСП е свалено с улични протести. През 1997 г. СДС формира дясно правителство, което успява да извърши дълбоки и устойчиви

социални и икономически реформи.

В България, опозицията на бившите комунисти от БСП не е в до такава степен фрагментирана и има зад гърба си макар и малка история на противопоставяне преди 1989 г. Обединена в Съюза на демократичните сили, тя успява да управлява за кратко в периода 1991 -1992. През този период тя печели президентския пост, който в последствие упражнява по-голям контрол над управлението на БСП. При все това нереструираната БСП успява да запази властта си в периода 1989 – 1990 и да получи парламентарно мнозинство на изборите през 1994 г., използвайки икономически популизъм и национализъм. Постепенно комунист-националистическите партии в Румъния и България се трансформират в социал-демократически партии с членство в Социалистическия интернационал и Партията на европейските социалисти. Отървавайки се от етнически национализъм и фокусирайки се върху ляво-центристки икономически послания и либерална програма, Румънската социалдемократическа партия (преименуваната Партия на Социал-демокрацията в Румъния) управлява от 2000 до 2004 г, а българската БСП съставя лява коалиция през 2005 г.

Сърбия

Ако към модела, описан като хипотеза 3, приложим Сърбия, то бихме могли да кажем, че реално опозицията в Сърбия поема властта едва през 2000 г., когато кандидатът на Демократичната опозиция на Сърбия за президент Войслав Кошунница печели изборите за президент на Съюзна република Югославия. В интерес на истината, по-рано опозицията успява да спечели на местните избори и кметските места в по-големи градове, включително и в Белград, където през 1997 г. макар и за кратко кмет става Зоран Джинджич.

Реално, опозицията се появява още в началото на 1990-та година със създаването на Демократическата партия, като тя е обявена за идеологически наследник на една от най-силните предвоенни политически формации в Кралството на сърби, хървати и словенци. Политическата ориентация е център-ляво. През 1992 година от нея се отцепва така нареченото дясно – националистическо крило, водено от Войслав Кошунница. Новата партия се казва Демократическа партия на Сърбия. Основната разлика между двете опозиционни партии не е чак толкова лявото и дясното, колкото подкрепата на Кошунница за босненските сърби и техния лидер Радован Караджич по време на войните, последвали разпадането на Югославия. Въпреки различията си, двете формации формират коалиция „Демократична опозиция на Сърбия“, която издига Войслав Кошунница за президент срещу Милошевич през 2000 г. След годините на война и разрушения следствие на бомбардировките на НАТО, икономическата криза и натиска от страна на Запада, Милошевич категорично е победен от Кошунница. При все това той не признава поражението и е свален след няколкодневни протести в Белград. Така Кошунница става президент, а лидерът на Демократическата партия Зоран Джинджич - премиер. В последствие, двамата се превръщат в политически опоненти, които трудно работят заедно.

Интересна е ролята на крайната националистическа Сръбска радикална партия.

Подобно на останалите националистически партии, тя е формирана в началото на 90-те, през 1991 г. след обединението на Сръбското четническо движение и Националната радикална партия. Четническото движение е формирано още през 1990-та година, но му е отказана регистрация заради претенцията за връзки с историческото Четническо движение в Сърбия. За лидер е избран Войслав Шешел, а за заместник-председател Томислав Николич, който в по-късен етап става президент на Сърбия. Сръбската радикална партия се обявява за опозиция на режима в Сърбия. Реториката на партията е изключително агресивна, Западът е припознат за основен виновник и заговорник срещу светлото бъдеще на Сърбия. На изборите през 1992 г. радикалната партия печели 22.6% от гласовете, което я прави втора по големина сила. Същевременно Милошевич се възползва от силата на Сръбската радикална партия и допуска лидерите ѝ до изява в медиите, повечето контролирани от правителството. Така от една страна Милошевич намира подкрепа за водената от него война, реално от най-голямата опозиционна партия, а от друга получава възможността да представи себе си и водената от него социалистическа партия като умерени и разумни патриоти.

След подписването на Дейтънското споразумение обаче, Шешел нарича Милошевич предател и обявява самостоятелен курс. През 1995 г. Шешел влиза в коалиция с Демократическата партия и Демократическата партия на Сърбия, което го легитимира като лидер на партия, изповядваща продемократична идеология. През 1998 г. Шешел отново става съюзник на Милошевич като получава за подкрепата си за предстоящата война в Косово заместник-министър председателското кресло. След намесата на НАТО във войната, Шешел напуска правителството. През 1999 г. партията търпи тежко поражение. През 2003 Шешел се предава на трибунала в Хага и е съден за военни престъпления. Партията де факто се поема от Томислав Николич, който бързо я превръща в основна опозиционна партия на управлението на Демократическата партия през първите години на ХХ век. На практика Радикалната партия печели парламентарните избори през 2003 и 2007 г. През 2008 г. заради разногласия със Шешел, Николич се отцепва и образува Сръбската прогресивна партия, която сменя курса си и се обявява за про-европейски ориентирана. Така миксът от проевропейска ориентация и национализъм довеждат Николич до президентския пост, а неговата партия става управляваща през 2012 г.

- В Сърбия, nereформиранията партия наследник на комунистите управлява страната до 2000 г. и се бори за запазване на статуквото, както във вътрешнополитически аспект – нейният елит да остане управляващ, така и във външнополитически – да се запази федеративното управление на Югославия, в което обаче Белград да има доминираща роля.

Преименуваните бивши комунисти от Сръбската социалистическа партия, начело с Милошевич, са свалени от власт от обединената демократична опозиция, която събира в себе си формации от целия политически спектър, но издига десен консервативен кандидат за президент.

Така, макар и с известни условности, бихме могли да причислим Сърбия, към модела на Вакхудова, развит от Румъния и България.

В контекста на историческото случване на прехода в Югоизточна Европа, можем да изведем и потвърдим наблюдението, че страните със слабо дисидентство развиват леви радикални националистически движения. Където има силно дисидентство, национализмът е средство срещу комунизма, а след падането на режимите и основна пречка за връщането на nereформирани старе комунистически елити на власт.

Би следвало да направим уточнението, че въпросното наблюдение касае трите конкретни казуса обект на изследване в настоящата дисертация– България, Полша и Сърбия. Дали то ще бъде потвърдено и в други страни в Югоизточна Европа, е въпрос на по-задълбочено и обхватно изследване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящата дисертация инвестира ангажирани изследователски усилия в една разширена и съвременна дискусия по понятията (а) популизъм; (б) национализъм; (в) национал-популизъм; (г) демократични преходи.

Едно от основните заключения, наложили се в следствие на осъществения вече сравнителен анализ е, че в страни като Полша, със силно дисидентско движение, национализмът изиграва положителна роля и способства страната да извърви прехода към демокрация по-праволинейно и устойчиво.

В страни като България обаче национализмът и популизмът се узурпират от комунистическата партия и нейните наследници, и се използват с цел запазване на статуквото и привилегиите на управляващите. Това прави прехода колеблив, а резултат от него е нестабилната политическа система. Основна характеристика на този тип система е липсата на силна хомогенна десница. За сметка на това десните партии са слаби и разкъсани, а това отваря път за появата на популистки и радикални партии. Тук бяха разгледани и проблемите на радикалния национал-популизъм.

Национал-популистките партии в не малка степен си приличат, но между тях има и огромни разлики. Причините за тези разлики са много и те се крият в спецификата на поява и развитие на всяка отделна партия в съответната страна; проблемите, които са предизвикали появата ѝ; и други. Национал-популистките партии се различават в степента на радикализацията си. Сравнението между радикалните партии в Полша и България потвърждава очакването че тези партии могат да бъдат, както леви, така и десни. Стигаме до извода, че в България до 2005 г. радикалният национал-популизъм в лицето на „Атака“ е по-скоро лев, докато в Полша радикалните партии са с десен и консервативен характер. Това са Лигата на полските семейства и Право и справедливост. Изключение прави Самоотбрана, която е считана по-скоро за лява националистическа и консервативна партия, но тя получава сравнително ниска подкрепа от избирателите с изключение на периода 2001-2005 г. В текста посочваме, че генезисът на радикалните партии в двете разглеждани страни е различен. В Полша елитите на тези партии произхождат от „Солидарност“; в България коалиция „Атака“ е съставена от партии, появили се от бившата комунистическа номенклатура. Сравнението на казуси

потвърждава хипотезата, че страни със слабо дисидентство развиват леви радикални националистически движения (България; Сърбия); а страни със силно дисидентство толерират национализма като средство в борбата срещу комунизма.

Интересът към проблемите на национализма и популизма в Югоизточна Европа е не по-слаб от този, насочен към традиционните политически партии. Националистическите и популистки формации са основна част от процеса на демократизация. Национализмът и популизмът са и ще бъдат фактори в политическите системи не само в Югоизточна Европа, но и на всички европейски страни. Настоящата дисертация е част от приносните усилия на колегиалната общност да дебатират понятия, теории и практики на национализма и популизма в съвременен контекст.

ПУБЛИКАЦИИ

Георгиев Г. Доклад на конференция „30 години на Катедра Политология“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на тема “Национализъм и популизъм в посткомунистическа Европа. Полша, Сърбия и България (1989 – 2005г.)“ - май 2017 г.

Георгиев Г. Национализъм в посткомунистическа Европа. Полша и България (1989 – 2005г.), Статия за списание „Политически изследвания“ 2017 г. Представена за печат.